

מדור לבירור ועיון בשאלות אקטואליות
בשיטת רבותינו נשיאינו

הלכה וסנהג

האם אמירת "תודה" דומה ל"יישר כח"?

כאשר פלוני הלווה לאלמוני, האם מותר לומר לו "יישר כח" או אולי דווקא "תודה" ומה ההבדל ביניהם על-פי דעת אדמו"ר הזקן? • כמה פירושים מסתתרים מאחורי המושג "החזקת טובה"? • האם כשמקבלים הלוואה מותר ללווה להרהר במחשבתו כי עליו לגמול טובה למלווה? • למה לבני נח אסור להלוות בריבית ומה הקשר בין ריבית לתחיית המתים? • על כך ועוד במאמר ההשלמה בבירור "ריבית דברים" על-פי שיטתו של רבינו הזקן בשולחן-ערוך

נחלקו האחרונים האם מותר ללווה להודות למלוה ולומר לו 'תודה' (וכיוצא בזה) על ההלוואה, יש הטוענים כי מאחר והתורה אסרה 'ריבית דברים' הרי גם אמירת ונתינת תודה אף היא אסורה, אך יש הטוענים להיפך ומתירים זאת,

המעניין הוא, שמדברי האחרונים הדנים בזה עולה שהם לא מצאו דיון שכזה בסוגיא זו שבתלמוד. בראשונים ובפוסקים לא נמצא כל רמז אם להתיר או לאסור את הדבר, למרות שבשאר איסורי ריבית דברים נאמרו דברים ברורים בראשונים¹, הרי בדבר הלווה שהוא שכיח מאוד לא דנו בכך הראשונים, והשאירו בקעה זו לאחרים לדון בה, אולם, בשולחן הזהב של רבינו מצינו התייחסות מפורשת ופסק בהיר וברור מה דין ומשפט נתינת תודה למלוה, וכדלקמן.

ה'מרבח תורה' [להרב אליהו פוסק, הדפיס את ספרו בשנת ה'תרס"ב] טוען² ש"העולם אינם מדקדקים ואומרים תיכף אחר תשלום

מאת: הרב מרדכי חיימסון

(1) כפי שהובאו במאמרנו הקודם.
(2) סימן קס"ק כט, הובא בדרכי"ת סימן קס סעיף קטן פז.

גמילות חסדים 'תודה' להמלוה. . אבל הנכון להמתין אחר התשלום זמן מה" ורק לאחר מכן לומר למלוה 'תודה', וכך גם פוסק האגרות משה³: "בלשון תודה. . אסור לומר להמלוה עבור הלוואה מדין ריבית דברים".

לעומתם סובר הימנחת שלמה⁴ כי "רבים נוהגים לומר במקום [תודה]'תזכו למצוות', ולעניות דעתי לא יפה הם עושים כי יתזכו למצוות' היא ממש ברכה, והיינו ריבית כמו שכותב התוס' בקידושין (ח' ע"ב) בדי"ה צדקה, ואילו אמירת תודה חושבני דאין בזה שום איסור". ומביא לכך הוכחה מעניינת, ומסיים "אמירת 'תודה' אינה אלא כאילו המלוה מתנה עם הלוה שלא יהא כפוי טובה לשום אדם, ואף גם למלוה ברור הדבר שחלילה ללוה להיות ככופר בטובתו שעשה לו המלוה, וחייב שפיר להחזיק לו טובה" עכ"ל.

מכאן שנחלקו בדין אמירת תודה יש המצדדים לאסור ומאידך יש המצדדים להתיר זאת, [וע"ע לקמן בשיטת המנחת שלמה].

וזה לשון רבינו בשולחן⁵ "אפילו לדבר דיבור טוב בשביל ההלוואה. . אסור כגון להקדים לו שלום. . ואין צריך לומר לקלסו בפניו או להודות ולהחזיק לו טובה או לברכו בפניו" וכו'. מדיוק בלשון רבינו הזקן נראה בבירור שאמירת תודה לבדה **מותרת**, אולם היא אסורה כאשר מצטרפת לנתינת התודה גם 'החזקת טובה', לאמור: 'להודות' בלבד אין כל איסור, וכן 'להחזיק לו טובה' ותו לא, גם בכך אין איסור; דווקא כאשר מצטרפים יחד ה'תודה' וה'חזקת טובה' אזי אסור הדבר, [שהרי בין שאר הפרטים האסורים כתוב "או להודות" ו"או לברכו" ורק ב"להחזיק טובה" כי בוי' "להחזיק לו טובה"]

כדי שנדע אל נכון את פירושו ומשמעותו של 'להחזיק לו טובה', נוכל להבין זאת כאשר נעיין בציון הנכתב בשו"ע דשוע"ר⁶ ושם מצויין על התיבות 'להחזיק לו טובה' – "בית יוסף".

ואכן, בב"י על אתר מביא המחבר שני פירושים ב'החזקת טובה' ואת האחד הוא פורך מתוך טענה שאין פירוש זה תואם לתיבות אלו, ואילו את הפירוש השני הוא

מקבל כנכון, ולשיטתו זהו הפירוש המדויק של 'החזקת טובה'. מפרש המחבר "שנותן לו חן על שהלוהו"⁷. לפי דברים אלו נוכל להבין את דברי רבינו, אשר בכוננתו לומר שאדם המקבל הלוואה ומודה לחבירו **בסגנון של החזקת טובה**, ונתינת חן על ההלוואה, הדבר אסור מפני ריבית דברים. אולם המודה לחבירו ומדייק שתהא הודאתו הודאה גרידא – מותר הדבר, וכן גם אם הלוה מרומם את חינו של המלוה בלבו פנימה, אך לא **אמר זאת** למלוה, גם בכך אין כל איסור, ורק בהצטרף שני הדברים גם יחד, לומר לו תודה בסגנון של נשיאת חן אזי הדבר אסור.

ובמילים פשוטות: לווה האומר לחבירו המלוה, 'רב תודות על ההלוואה וגם אני אזכור לך חסד זה, וכשתצטרך לדבר מה, דע כי דלתי פתוחה לפניך', הרי האומר כן עובר על איסור ריבית דברים, שהרי אסור 'להודות ולהחזיק לו טובה'. אולם האומר 'תודה' לחבירו ואין בדעתו [בעת אמירת התודה] שגם להבא ישמח לעזור לו בגין ההלוואה – אזי הדבר מותר. וכן אם **בדעתו** לגמול לו טובה על עזרתו של המלוה, אולם אין הוא אומר זאת למלוה, גם אז אין בכך איסור 'ריבית דברים' (שכשמה כן היא, איסור בדברים הנאמרים **בדיבור**).

ולשיטת רבינו הזקן, פעמים ומותר לומר 'תודה' ופעמים שהיא אסור, והכל תלוי האם הוא מצרף לאמירת התודה גם 'החזקת טובה' אם לאו.

עדות מעניינת נמסרה משמו של הגאון רש"י ע"ה אויערבאך, ש"בראותו דברי שו"ע הרב [הנזכרים] דכותב: 'או להודות ולהחזיק לו טובה – אסור'. . חזר בו. . ו**נצטער למה לא נדפס בשמו דחזר בו**"⁸.

[אלא שכנראה מוסרי השמועה לא דייקו בה כל צרכה, שהם מוסרים בשמו של הגרשז"א ש"אסר לומר תודה בראותו דברי שו"ע הרב", ובאמת מלשונו הזהב דרבינו מוכח שתודה הכרוכה בהחזקת טובה היא האסורה, ולא תודה בלבד, ודוק].

כמנהגם של ישראל לקשר כל דבר עם 'הלכתא למשיחא' [כדברי הרבי מה"מ בשיחת ש"פ מקץ ה'תנש"א⁹:

"בני ישראל, ובפרט בסוף זמן הגלות (לאחרי שכלו כל הקיצין¹⁰ וכ"ק מו"ח אדמו"ר העיד שכבר עשו תשובה וסיימו הכל) – מונחים ומושקעים הם ב"אחכה לו בכל יום שיבוא" שבמשך כל היום (בכל יום) מחכים ומצפים לגאולה האמיתית והשלימה, וכיון שבני-ישראל עוסקים בלהט בביאת המשיח – הרי מובן שבכל ענין מחפשים הם לכל לראש את השייכות עם אחכה לו בכל יום שיבוא"]

– נב ת סקו של רבינו בהלכות ריבית¹¹ בנוגע לימות המשיח. וזה לשון רבינו: "כל המלוה בריבית כאילו כופר באלקי ישראל וביציאת מצרים, ואינו קם בתחיית המתים".

הלכה זו נמצאת ברמב"ם¹² ובשו"ע¹³, אולם ללא הדין האחרון שהמלוה בריבית אינו קם לתחיית המתים. אולם בשו"ע ורמב"ם, אין לכך התייחסות, אך רבינו הגדול פוסק **להלכה למעשה** שהמלוה בריבית אינו קם לתחיית המתים.

רבינו הזקן מבסס את פסקו זה בפלפול עמוק ומחודד, וכדלקמן:

למען האמת אכן הדבר **מפורש** במדרש¹⁴ "אמר הקב"ה: מי שחיה בריבית בעולם הזה לא יחיה בעולם הבא" אולם רבינו לא מביאו (אפילו כסניף בעלמא) ו**כנראה** סובר אדה"ז שאין ללמוד הלכה מאגדה ככה"¹⁵.

כידוע¹⁶, עוד קודם שיצאו בני ישראל ממצרים, היו מבני אפרים שהקדימו את הקץ ויצאו ממצרים, אך סופם היה מר וכלם נהרגו בידי האויבים. התוס'¹⁷ כותב כי בתרגום ירושלמי על פרשת בשלח מסופר שהמתים שהחיה יחזקאל הנביא היו אותם בני אפרים שיצאו קודם הזמן, ואת כולם החיה יחזקאל הנביא חוץ מאחד מהם שנשאר במיתתו ועונשו היה מפני שהלוה בריבית, ולכן לא זכה לקום עם חבריו בתחייתם¹⁸.

ומקשים התוס', והלא בני אפרים היו לפני מתן תורה [והיו הם בגדר של 'בני נח' (עיין מהר"ם על אתר)] והרי יבני נח' לכאורה אינם מוזהרים על ריבית, אם כן מדוע לא זכה אותו אדם לקום בתחיית המתים על-ידי יחזקאל והלא לא עשה שום עוול בכך שהלוה לחבריו בריבית? ועונים על כך התוס' בשני אופנים: (א) אכן, גם בני נח מוזהרים **שלא**

(10) סנהדרין צו, ב.

(11) בתחלתם, סעיף ב.

(12) הלכות מלוה ולוה פרק ד' הלכה ז'.

(13) יורה דעה רסק"ס.

(14) שמות-רבה פרשה ל"א ס"ו.

(15) ועיין באנציקלופדיה תלמודית חלק א' עמוד קלב.

(16) עיין סנהדרין צב, ע"ב.

(17) ד"ה תשיך ב-בא-מצינא ע, ע"ב.

(3) יו"ד חלק א' סימן כ.

(4) חלק א' סימן כז.

(5) דיני ריבית סעיף ט.

(6) אות לו.

(7) אלא שהבית יוסף מקשה על דברי הגה"מ (פ"ה מהלכות מלוה ומלוה הלכה י"ב)

שאין דבריו נכונים מסברא, אך לשיטתו זה הפירוש המילולי של תיבות אלו ודוק.

(8) רפידתו זהב סימן קס סעיף יב, סעיף קטן יו"ד.

(9) סעיף יו"ד – תרגום חפשי.

ואונס, ומפתה, ואבות נזיקין, וחובל בחברו, ודיני מלוה ולוה, ודיני מקח וממכר ו**כיצא בהן, כענין הדינין שנצטוו ישראל**." מדבריו נראה שסובר שבני נח מצווים גם על הריבית שהרי מדבריו עולה שחייבים בכל המצוות שבממון שחייבים היהודים ובכללם ריבית, ומדברי הכסף משנה והלחם משנה²⁴ מוכח שההלכה היא כרמב"ן שבני נח מצווים על הריבית.

[ודלא כדעת הרמב"ם²⁵ שחלק וסבר שבני נח אינם מצווים אלא "להשיב דינים... לדון בשבע מצוות אלו".]

העולה מכל האמור – להלכה נפסק שבני נח מצווים על הריבית, ועל-פי-זה מובן שאותו בן-אפרים שלא קם בתחיית יחזקאל היה זה מפני שעבר על איסור ריבית, ומכך ניתן להסיק שגם בתחיית המתים הכללית לא יקומו המלוי בריבית,

רבינו, כדרכו בקודש, כתב בשולי הגליון לפלפול עמוק זה במילים אחדות, אך **לכאורה** זוהי הכוונה הטמונה בדבריו הקצרים, דזה לשונו: "תוסי' שם בבא מציעא ע', ע"ב ד"ה תשיך לשינויא קמא שהוא עיקר, לפי דעת הרמב"ן וכסף משנה ולחם משנה סוף פרק ט' מהלכות מלכים, ועיין בבית שמואל באבן העזר סוף סי' ה' [כן צריך להיות] ס"ק טז, שדעת רוב הפוסקים דלא כרבי חידקא".

ונראה שהדברים האמורים לעיל, הם הם דברי רבינו הזקן, שמפלפול זה עולה **שאליבא דהלכתא** כן הוא.

ומרובה מדה טובה כו'²⁶ ויש ללמוד מדברי רבינו שהנהנהר בריבית מזרו הוא עוד יותר את התגלותו של המלך המשיח, וכהבטחת ונבואת כ"ק אדמו"ר מה"מ שדורנו זה הוא דור ראשון לגאולה ו"הנה הנה משיח בא" תיכף ומיד ממש.

לאכול ולהשתמש בו ואילו גזל וה"ה ריבית ואונאה אסור לבני נח לקחת, ואילו שיטת התירוץ השני בתוסי' היא ד' המצוות הן אחרות ולא כוללות ברכת ה' וכיו"ב, אלא לשיטתם המנין הוא כשיטת רבי חידקא¹⁹ שהוא מונה בין ה' מצוות את איסור סירוס, וכן את איסור כלאיים, ולשיטתו למדים את איסור גזל מפסוק אחר, והוא מהנאמר "כירק עשב נתתי לכם" – אמר רבי לוי: כירק עשב ולא כירק גינה", כלומר: דבר המופקר וגדל מאליו, ולא דבר שבעלות אדם אחר, ומכך לא ניתן ללמוד שבני נח אסורים בריבית, שהרי רק גזל נאסר להם מפני שהוא בבעלות אדם אחר. מה שאין כן ריבית אינה דומה לגזל, שהיא ניתנת מדעת הנותן [וכדברי הגמרא בריש איזהו נשך²⁰]. ולתירוץ השני, בני נח אינם אסורים להלוות בריבית זה לזה, והם נסמכים על שיטתו של רבי חיקא שסובר כמותם.

בא רבינו הזקן ומוכיח שההלכה היא דלא כר' חידקא, ובמילא נתברר לנו שההלכה היא כתירוצם הראשון של התוסי' ובני נח אסורים בריבית.

הוכחת רבינו הזקן היא מהנפסק בבית שמואל²¹ בשו"ע אבן העזר²² ש"דעת רוב הפוסקים דלא כרבי חידקא", ובני נח אינם מצווים על הסירוס ובמילא אם **ההלכה** היא דלא כרבי חידקא, הרי להלכה נפקע תירוצם השני של התוסי', ועלינו לפסוק כנאמר בתירוצם הראשון ובני נח אסורים בריבית.

כעת מובן היטב מדוע אותו בן-אפרים לא קם בתחיית המתים, מפני שחטא בעוון ריבית, ומכאן יש ללמוד **אליבא דהלכתא** "המלוה בריבית אינו קם לתחיית המתים".

זאת ועוד – הרמב"ן עה"ת בפי' וישלח²³ כותב במפורש שבני נח מצווין על הדינין, היינו לא רק גזל אלא גם "בדיני גניבה ואונאה, ועושק שכר שכיר, ודיני השומרים,

להלוות ריבית זה לזה [והם אינם מותרים רק ללוות מישראל], ולכן לא קם אותו אדם מבני אפרים בתחיית המתים בידי יחזקאל מפני שעבר על איסור ריבית. ואף שב' מצוות בני נח לא מוזכר בפירוש איסור ריבית, מכל מקום ניתן ללמוד זאת מאותו פסוק המלמד את איסור גזל, עיין שם בתוסי' (וכדלקמן). (ב) תחיית המתים שנערכה ע"י יחזקאל לא היתה מעין תחיית המתים הגדולה, אלא שכר מיוחד לאותם 'בני אפרים'. ואותו שהלוח בריבית לא זכה לכך מפני שלא היו בידי זכויות, ואם לא היה מלוה בריבית היתה זכות זו מגינה עליו וגורמת לו לזכות לקום בתחיית המתים.

שני תירוצים אלו – אליבא דרבינו הזקן – חלוקים הם אם בתחיית המתים האמיתית והשלימה, יקומו בה מלווי בריבית אם לאו. לתירוץ הראשון לא יקומו [שהרי בתירוץ האי' לא תירץ התוסי' (כתירוץ השני) שאין זו תחיית המתים האמיתית, ומכאן מוכח שלדעתו שתי התחיות שוות במידה רבה; לכן יש ללמוד מכך גם לאיך גיסא שבתחיית המתים השלימה לא יקומו מלוי בריבית; ואילו לתירוץ השני אין ללמוד מתחיית המתים דיחזקאל כלל, ואין לנו הוכחה שמלווי בריבית לא יקומו, שהרי הנעשה בתחיית המתים דבני אפרים אינו מלמד כלל עת תחיית המתים הכללית].

מוסיף רבינו הזקן ומחדש, שמוכרחים אנו לומר, **שההלכה** היא כסברת התירוץ הראשון דתוסי' ולא כשני, כדלקמן.

מעיון בדברי התוסי' עולה כי שני תירוצי התוסי' חלוקים הם בדיני מצוות בני נח. ולתירוץ הראשון, בין ה' מצוות נמצא ברכת ה' וגזל, והפסוק המלמד שבני נח מצווים על גזל הוא מדברי ה' **לאדם הראשון** "מכל עץ הגן אכול תאכל" (בראשית ב, טז) ומכאן יש ללמוד "ולא גזל" (סנהדרין נו). כלומר: דוקא דבר הניתן לאדם הראשון במתנה מותר לו

בישיא דאחיא יתהון ה' ע"י יחזקאל נביא בבקעת דורא... וחיו וקמונו על רגליהון. בר מן גברא חד דלא קם, אמר נביא קדם ה' מה הון עובדוהי דהאי גברא חד דלא קם? ובכין אמר ליה ה' בחבוליא ייב ובריביתא נסב ולא יחי".

(הנוסח השלם מכת"י מופיע בתורה שלימה ריש פרשת בשלח אות רנ"א).

(19) בסנהדרין שם.

(20) בבא מציעא ס"א, ע"א.

(21) סעיף קטן טז.

(22) סימן ה' – וכך צריך גם לתקן בשו"ת ולא סי' ח כנכתב שם.

(23) בראשית לד, יג.

(24) "סוף פרק ט' מהלכות מלכים" – הי"ד.

שם.

(26) סוטה י"א ע"א, וש"י.

(18) אגב, המפרשים מתחבטים רבות בביאור דברי התוסי', וכדברי בעל הגהות רצה"ח "חופשתי בתרגום ירושלמי ריש בשלח (וכן בתרגום יונתן ביחזקאל) ולא מצאתי שום רמז מזה, שבתוך המתים שהחיה יחזקאל היה אחד שהלוח בריבית, ובתרגום ירושלמי ריש בשלח לא נאמר, רק שהיו מבני אפרים שיצאו קודם זמנם... ומכאן ראיה למה שהחליט חכם אחד, שהיה לפני רש"י ותוסי' נוסף על תרגום יונתן עוד תרגום ירושלמי **על נביאים** והיה מלא דרשות כמו תרגום ירושלמי על התורה, וכן רש"י מביא במשנה סוף תענית תרגום ירושלמי על חבקוק" עכ"ד.

ועיין גם כן ביישא ברכה' במה שציין ולדבריו יש לשנות את הגירסא בתוסי', שהרי בתוסי' כתב "כדאמר בתרגום [ירושלמי] של **והוה כד שלח את העם**" והיינו בריש פרשת בשלח **בתורה ולא בנביאים**.

וכעת זכה דורנו ומתגלים בו כתבי יד ישינים ועתיקים וביניהם התגלה התרגום ירושלמי מכת"י ובו מופיע הנוסח השלם, ולפיו דברי התוסי' יובנו לאשורם, וזה לשונו: "מתתין אלפין גובראין ריגלאין בני חילא הוה כוליהון משבטא דאפרים... הן הן גרמאי